

ΕΛΛΗΝΙΚΗ
GJRE

Ελληνική περιοδική
έκδοση για τη
Θρησκευτική Εκπαίδευση

Greek Journal of
Religious Education

ISSN: 2623-4386.

Πληροφορίες για την έκδοση, οδηγίες για τους συγγραφείς και την υποβολή άρθρων / Publication information, instructions for authors and subscription information: <http://www.gjre.gr>

ΚΑΙΡΟΣ και θρησκευτική εκπαίδευση από Ορθόδοξη θεολογική σκοπιά

Πέτρος Βασιλειάδης*

* Ομότιμος Καθηγητής Θεολογικής Σχολής ΑΠΘ

Βιβλιογραφική αναφορά / Reference: Βασιλειάδης, Π. (2020). ΚΑΙΡΟΣ και θρησκευτική εκπαίδευση από Ορθόδοξη θεολογική σκοπιά. *Ελληνική Περιοδική Έκδοση για τη Θρησκευτική Εκπαίδευση / Greek Journal of Religious Education*, 3(1), 117-126.

Όλες οι απόψεις και οι ιδέες που εκφράζονται στην έκδοση είναι απόψεις και ιδέες των συγγραφέων και όχι του εκδότη (Πανελλήνιος Θεολογικός Σύνδεσμος ΚΑΙΡΟΣ-για την αναβάθμιση της θρησκευτικής εκπαίδευσης). / The opinions and views expressed in this publication are the opinions and views of the authors and not of the publisher (KAIROS - Greek Theological Association for the improvement of the Religious Education).

Το άρθρο μπορεί να χρησιμοποιηθεί για έρευνα, διδασκαλία και ιδιωτική μελέτη. Απαγορεύεται ρητά η αναπαραγωγή, η αναδιανομή, η πώληση, η εκμετάλλευση ή η διανομή του άρθρου, μέρους ή όλου, σε οποιαδήποτε μορφή και σε οποιονδήποτε. / This article may be used for research, teaching, and private study purposes. Any substantial or systematic reproduction, redistribution, reselling, licensing or distribution in any form to anyone is forbidden.

— ΑΚΟΛΟΥΘΕΙ ΤΟ ΠΛΗΡΕΣ ΚΕΙΜΕΝΟ —
— FOLLOWS THE FULL TEXT OF THE ARTICLE —

ΚΑΙΡΟΣ και θρησκευτική εκπαίδευση από Ορθόδοξη θεολογική σκοπιά

Πέτρος Βασιλειάδης*

* Ομότιμος Καθηγητής Θεολογικής Σχολής ΑΠΘ

Προοίμιο. Επιθυμώντας να συμβάλω τιμητικά στα 10 χρόνια λειτουργίας του Πανελληνίου Θεολογικού Συνδέσμου ΚΑΙΡΟΣ για την αναβάθμιση της θρησκευτικής εκπαίδευσης, επέλεξα να καταθέσω την προβληματική και την εμπειρία που απέκτησα τα 30 τελευταία χρόνια επίσημης θεσμικής ενασχόλησής μου με την Παγκόσμια Συνομοσπονδία Θεολογικών Εκπαιδευτικών Ιδρυμάτων, ένα προνομιακό διαχριστιανικό δίκτυο πανεπιστημιακής, εκκλησιαστικής και δημόσιας θρησκευτικής εκπαίδευσης, γνωστό με το ακρωνύμιο WOCATI. Θα εστιάσω, με άλλα λόγια τη συμβολή μου στην Ορθόδοξη θεολογική θεώρηση της δημόσιας θρησκευτικής εκπαίδευσης, στον χώρο δηλαδή που κατά κύριο λόγο δραστηριοποιείται ο ΚΑΙΡΟΣ.

Θρησκευτική εκπαίδευση από Ορθόδοξη θεολογική σκοπιά. Η οπτική γωνία από την οποία οφείλει να εξετάζεται η θρησκευτική εκπαίδευση, τουλάχιστον στην Ορθόδοξη παράδοση αλλά όχι μόνο, είναι η θεολογία. Εντούτοις, η σπουδαιότητα της θεολογίας δεν σημαίνει κατ' ανάγκη την υπαγωγή σε μια «θεολογία εκ των άνω» σε βάρος μιας «θεολογίας εκ των κάτω». Όπως βεβαιώνει σαφώς ο Άγιος Μάξιμος ο Ομολογητής, «θεολογία χωρίς δράση είναι θεολογία του Διαβόλου». Η θεολογική αυτή θεμελίωση είχε ως αποτέλεσμα την βαθύτατη επίγνωση στο χριστιανικό κόσμο, και ιδίως παραδοσιακά στις Ορθόδοξες Εκκλησίες της Ανατολής, ότι η θεολογική εκπαίδευση αποτελεί θεμελιώδες συστατικό για τη ζωή και την αποστολή της Εκκλησίας. Άλλωστε, ήδη από την αρχή της ύπαρξής της η Εκκλησία ποτέ δεν κατανόησε την ύπαρξή, την ζωή, και τις δραστηριότητές της, χωρίς αναφορά στη θεολογία.

Μολονότι όλες οι μορφές θεολογικής εκπαίδευσης διαμορφώθηκαν με βάση τις ποικίλες θρησκευτικές, εκπαιδευτικές, κοινωνικές, πολιτικές και ιστορικές συνθήκες μέσα στις οποίες ζούσε η Εκκλησία, εντούτοις παραδοσιακά αυτή εκδηλωνόταν κατά κύριο λόγο εντός της ευχαριστιακής κοινότητας των πιστών. Ακόμη και σε περιπτώσεις κατά τις οποίες τα εκπαιδευτικά ιδρύματα ήταν αναγκαίο να αναπτυχθούν εκτός του λειτουργικού πλαισίου, όπως π.χ. η Σχολή της Αλεξάνδρειας (Κλήμης, Ωριγένης, κλπ), αυτά τότε δεν παρέβλεψαν την ευχαριστιακή-κοινωνική διάσταση.

Βεβαίως, η Ορθόδοξη Εκκλησία παρά την εκκλησιολογική αυτοσυνειδησία της, ότι αποτελεί την «Μία, Αγία, Καθολική και Αποστολική Εκκλησία» σπάνια αξιοποίησε τη θεολογική εκπαίδευση για να δώσει μαρτυρία του όλου Ευαγγελίου, σε όλο τον κόσμο, για όλες τις παραμέτρους της κοινωνικής, κοσμικής και ατομικής ζωής, πνευματικής δηλαδή και υλικής. Αν και εμμένει στην θεμελιώδη πίστη της, ότι ο Ιησούς Χριστός

είναι «η οδός, η αλήθεια και η ζωή» (Ιω 14:6), η θεολογική/θρησκευτική εκπαίδευση στον Ορθόδοξο κόσμο τους τελευταίους αιώνες σπάνια εκθέτει την αποστολική της αυτή παράδοση, όπως αυτή διασαφηνίστηκε και θεολογικά διατυπώθηκε από τους μεγάλους θεολόγους Πατέρες της Εκκλησίας.

Εσχάτως, σε διαχριστιανικό επίπεδο, έχει πλέον εδραιωθεί η πεποίθηση, ότι η Εκκλησία δεν είναι παρά όργανο (οπωσδήποτε προνομιακό) στην «αποστολή» του ίδιου του τριαδικού Θεού, ο οποίος και μόνον αποτελεί το πραγματικό «υποκείμενο» της ιεραποστολής, και επομένως και της αυθεντικής θρησκευτικής εκπαίδευσης. Έχοντας ως βάση την «οικονομία του Πνεύματος» (σε συνδυασμό πάντα με την «οικονομία του Υιού/Λόγου»), οι Ορθόδοξοι θεολόγοι πρέπει να αναγνωρίζουν, ότι ο Θεός χρησιμοποιεί όχι μόνο την Εκκλησία, αλλά πολλές άλλες δυνάμεις του κόσμου για τη σωτηρία της ανθρωπότητας, αλλά και όλης της κτιστής δημιουργίας. Άλλωστε, το Άγιο Πνεύμα, «τὸ πνεῦμα τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας», είναι αυτό που οδηγεί «εἰς πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν» (Ιω 16:13), και ταυτόχρονα «ὅπου θέλει πνεῖ» (Ιω 3:8), αγκαλιάζοντας έτσι όλον τον κόσμο.

Αυτή η “εκκλησιολογική” και “πνευματολογική” προοπτική της θρησκευτικής εκπαίδευσης υπογραμμίζεται επίσης και από την ιδιόζουσα «ανθρωπολογία» της, η οποία στην Ορθόδοξη Ανατολή προσδιορίζεται από τον όρο *θέωση*. Σε αντίθεση προς την μετα-αυγουστίνη δυτική χριστιανική παράδοση, στην οποία αναπτύχθηκε μια σαφώς στατική αντίληψη, με την διαλεκτική αντίθεση μεταξύ «φύσεως» και «χάριτος», στην Ανατολή θεμελιώθηκε θεολογικά μια περισσότερο περιεκτική και δυναμική ανθρωπολογία. Η ανθρώπινη φύση, κατά την Ορθόδοξη παράδοση, δεν θεωρήθηκε ποτέ ως μια κλειστή, αυτόνομη και στατική οντότητα: η ύπαρξή της καθαυτή πάντα προσδιοριζόταν από την σχέση της με τον Θεό. Έχοντας ως δείκτη και θεμελιακό όραμα, το πώς μπορεί κανείς να γνωρίσει τον Θεό και να μετάσχει στη ζωή Του, η θρησκευτική εκπαίδευση κατέτεινε, έστω και αν δεν το κατάφερε πάντοτε, στην ιδέα μιας συνεργικής σωτηριολογίας, στενά συνυφασμένης με την ανθρωπολογία της *θέωσης*. Ο άνθρωπος δεν «σώζεται» τελεσίδικα μέσω κάποιων εξωγενών ενεργειών του Θεού (όπως π.χ. στην περί «αδηρίτου χάριτος» διδασκαλία του ιερού Αυγουστίνου), ούτε μέσω μιας ορθολογικής σύλληψης δογματικών αληθειών (πρβλ. την σχολαστική θεολογία του Θωμά του Ακινάτη), αλλά με την «θέωση». Με δεδομένη την δημιουργία του ανθρώπου «κατ’ εικόνα» Θεού, οι χριστιανοί αντιλαμβάνονται ως απαραίτητο χρέος τους να φτάσουν στο «καθ’ ομοίωσιν», αποκαθιστώντας με άλλα λόγια την «φύση» τους στην αρχική της κατάσταση. Θεμελιωμένη στις καθοριστικές βιβλικές (παύλειες) εκφράσεις για ζωή «εν Χριστώ» και «κοινωνία του Αγίου Πνεύματος», και άρρηκτα συνδεδεμένη με την χριστολογία, όπως αυτή διατυπώθηκε από τον Μέγα Αθανάσιο («Χριστός ἐνηθρώπησε ἵνα καὶ ἡμεῖς θεοποιηθῶμεν»), η μεταγενέστερη αυτή Ορθόδοξη σχεσιακή και συνεργική θεολογία έχει ως αποτέλεσμα μια περισσότερο περιεκτική (inclusive) κατανόηση της θρησκευτικής εκπαίδευσης σε σύγκριση με την συμβατική αποκλειστική (exclusive) εκπαίδευση που αναπτύχθηκε στη Δύση και συνεχίζονταν δυστυχώς και παρ’ ημῖν.

Θα μπορούσε να παρατηρήσει κανείς, πως παρά τις δυναμικές νεωτερικές εξελίξεις στην Ορθόδοξη θρησκευτική εκπαίδευση από την εποχή του μεσαιωνικού σχολαστικισμού και ειδικά μετά τον Διαφωτισμό, η θεολογία (το κύριο χαρακτηριστικό της θρησκευτικής

εκπαίδευσης) κατέστη ανεξάρτητος γνωστικός τομέας, που χρησιμοποιούσε σχεδόν αποκλειστικά τις μεθόδους της αριστοτελικής λογικής. Η ορθολογική γνώση θεωρούνταν, και σε ορισμένες περιπτώσεις εξακολουθεί να θεωρείται, ως η μόνη έγκυρη μορφή γνώσης. Έτσι, η θεολογική εκπαίδευση, και κατ' επέκταση και η δημόσια θρησκευτική σε κατά πλειοψηφία Ορθόδοξες χώρες όπως η Ελλάδα, σταδιακά απομακρύνθηκε από το ευχαριστιακό της πλαίσιο, δηλαδή από την κοινωνική, κοινοτική, τοπική συνάφεια, περιοριζόμενη σε ένα στείο δογματισμό. Η ορθολογική κατανόηση του Θεού και της ανθρωπότητας οδήγησε τελικά σε μια θεολογική/θρησκευτική εκπαίδευση, που είχε ως επίκεντρο την γνώση και – ειδικά στη Δύση – ήταν προσανατολισμένη στον λόγο, στο κήρυγμα, στην ιεραποστολή. Ακόμη και σήμερα τα περισσότερα θεολογικά εκπαιδευτικά ιδρύματα σε ολόκληρο τον κόσμο ανεξαρτήτως ομολογιακής προέλευσης – συμπεριλαμβανομένων και των Ορθόδοξων – έχουν δομηθεί κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να εκπαιδεύονται εκκλησιαστικοί «ηγέτες», και όχι το σύνολο του λαού του Θεού· να εφοδιάζονται δηλαδή ιερείς, ποιμένες ή ιεραπόστολοι με τα απαραίτητα μέσα διατήρησης και διάδοσης συγκεκριμένων δογματικών αληθειών και ηθικών επιταγών – μάλιστα σε κάποιες περιπτώσεις ακόμη και υπεράσπισης παρωχημένων θεσμών – και όχι να οικοδομούνται οι τοπικές ευχαριστιακές κοινότητες και κατ' επέκταση η κοινωνία στο σύνολό της. Απώλεσε, με άλλα λόγια, η θεολογική εκπαίδευση την άμεση παραδοσιακή της αναφορά στην κοινότητα. Κάτι που σε επίπεδο δημόσιας θρησκευτικής εκπαίδευσης σήμαινε διαχωρισμό των μαθητών σε πιστούς και άπιστους, Ορθόδοξους και ετερόδοξους/ετερόθρησκους, στοιχεία ασυμβίβαστα σε μια δημοκρατική και ευνομούμενη πολιτεία, αλλά και τον λειτουργικό/εσχατολογικό προσανατολισμό της Εκκλησίας.

Όπως ήταν φυσικό, λοιπόν, όλοι όσοι ασχολούνταν με τον σχεδιασμό της θεολογικής/θρησκευτικής εκπαίδευσης ασυναίσθητα έχασαν την επαφή με την πιο σημαντική παράμετρο που καθιστά πραγματικά την θεολογία βιώσιμη: την πολύ συχνά ξεχασμένη αλήθεια, ότι η θεολογία είναι η πραγματική συνείδηση της ζώσας Εκκλησίας, η οποία θυμίζει συνεχώς στον κόσμο την ανάγκη αποκατάστασης της κοινωνίας του με τον Θεό· ότι η θεολογία είναι πρωτίστως και κυρίως η φωνή της συνείδησης της – ορισμένες φορές άφωνης – χριστιανικής κοινότητας και ένα από τα θεμελιώδη καθήκοντά της. Θεολογική/θρησκευτική εκπαίδευση, επιπροσθέτως, αποτελεί καθήκον του συνόλου της χριστιανικής κοινότητας, του συνόλου του «λαού του Θεού», ο οποίος άλλωστε αποτελεί για τους Ορθόδοξους τον μόνο θεματοφύλακα της χριστιανικής πίστης (πρβλ. την περίφημη και συχνά παρατιθέμενη εγκύκλιο των Ορθόδοξων Πατριαρχών προς τον Πάπα το 1848).

Συνεπώς, ελάχιστη ή και μηδενική προσοχή είχε μέχρι σήμερα δοθεί – θα τολμούσα να πω μέχρι τη δημιουργία στη χώρα μας του κινήματος του ΚΑΙΡΟΥ – στο γεγονός, ότι η θεολογική/θρησκευτική εκπαίδευση είναι ένα παγκόσμιο εγχείρημα θεμελιώδες για την αποστολή της Εκκλησίας, όχι βεβαίως στην καθεστηκυία καθιερωμένη μορφή, αλλά στην χαρισματική/εσχατολογική της επίγνωση ότι αποτελεί προληπτική φανέρωση, αναλαμπή και πρόγευση της Βασιλείας του Θεού.

Αυτό το όραμα της Βασιλείας, το οποίο είναι τόσο έκδηλο στην Ορθόδοξη λειτουργική παράδοση, αναμφίβολα ανακαλύφθηκε εκ νέου και ενισχύθηκε στους νεώτερους χρόνους μέσω νέων θεολογικών εκφράσεων στα πλαίσια της οικουμενικής

κινήσεως. Η επίγνωση του γεγονότος αυτού προκάλεσε προς στιγμινή ενθουσιασμό εντός του βαθύτατα διηρημένου χριστιανικού κόσμου, ότι οι μακραίωνες διαιρέσεις εντός της Εκκλησίας θα μπορούσαν να βρουν κάποια λύση κατόπιν θεολογικής συμφωνίας: ότι η δωρηθείσα από τον Τριαδικό Θεό ενότητα της Εκκλησίας θα μπορούσε να αποκατασταθεί και ορατά. Δυστυχώς η αισιοδοξία, η οποία υπήρχε από την ίδρυση του ΠΣΕ, και η οποία κορυφώθηκε την δεκαετία του 1960 με το ιστορικό γεγονός της Β' Βατικανής Συνόδου της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας, δεν είχε μια εξίσου θετική συνέχεια.

Αποτελεί ειρωνεία της τύχης το γεγονός, ότι η οικουμενική αισιοδοξία και ο ενθουσιασμός για την επίτευξη του στόχου της ορατής ενότητας της Εκκλησίας διακόπηκε την στιγμή ακριβώς που είχε επιτευχθεί σημαντικό βήμα στον τομέα της θεολογικής ερμηνευτικής με την παραδοχή σε παγκόσμιο επίπεδο – και την ευρεία εφαρμογή ως μεθόδου από τη δεκαετία του 1970 και μετά – της *συνάφειας*, δηλαδή με την αναγνώριση του *συναφειακού* χαρακτήρα της θεολογίας και κατ' επέκταση της θρησκευτικής εκπαίδευσης.

Αυτό το σπουδαίο επίτευγμα, όμως, έχει προκαλέσει ένα ψυχολογικό χάσμα μεταξύ των παραδοσιακών εκκλησιών (και χωρών όπως η Ελλάδα) και των νέων και πιο ζωηρών νεότευκτων χριστιανικών κοινοτήτων, ειδικά από το νότιο ημισφαίριο. Η κύρια αιτία για αυτή την εξέλιξη στην οικουμενική κίνηση ήταν η πλήρης άρνηση αφενός του *συναφειακού* χαρακτήρα της θεολογίας και αφετέρου οποιουδήποτε σταθερού σημείου αναφοράς, αντίστοιχα. Κατά την περίοδο μετά την Γ.Σ. του ΠΣΕ στην Ουψάλα και με αποκορύφωμα εκείνη της Καμπέρας, που τελικά οδήγησε στην «ένταση» των σχέσεων μεταξύ ΠΣΕ και Ορθοδόξων στην Γ.Σ. της Χαράρε, όλα τα αυθεντικά κριτήρια στην αναζήτηση ενότητας και της υπέρτατης αλήθειας πρακτικά σχετικοποιήθηκαν.

Δεν υπάρχει αμφιβολία, φυσικά, ότι είναι αδύνατο να συζητούμε και να εμμένουμε στην *ενότητα της Εκκλησίας* αδιαφορώντας για την *ενότητα της ανθρωπότητας*. Σήμερα είναι ευρέως διαδεδομένη στους χριστιανικούς κύκλους η άποψη ότι μπορεί κανείς να μιλάει σαφώς για «διαφέρουσες, αλλά θεμιτές, ερμηνείες του ενός και ιδίου Ευαγγελίου». Έχει γίνει σύνθημα η φράση «κάθε κείμενο είναι προϊόν της *συνάφειάς του*» (*every text has a context*), η οποία δεν είναι απλώς κάτι το εξωτερικό και ανεξάρτητο από το κείμενο (την θεολογική θέση, την θεολογική παράδοση, κλπ), που απλά το προσδιορίζει, αλλά οργανικό τμήμα του. Κανείς δεν μπορεί πλέον να αρνηθεί ότι όλες οι παραδόσεις είναι αναπόσπαστα συνδεδεμένες με την ιστορική, κοινωνικο-πολιτισμική, πολιτική, ακόμη και οικονομική και ψυχολογική, *συνάφεια*. Η σημασία όλων αυτών είναι, ότι η *παράδοση* (τα πάσης φύσεως δηλαδή παραδοσιακά δεδομένα) δεν μπορεί πλέον να χρησιμοποιείται ως προσδιοριστική για μια αφηρημένη καθολικά αποδεκτή θεολογία, η οποία είναι φορέας απόλυτης και αδιαφιλονίκητης αυθεντίας. Πολύ περισσότερο στη δημόσια θρησκευτική εκπαίδευση των σύγχρονων κοινωνιών. Τελικά, μέσω της *συνάφειας*, σε αντίθεση με την κλασική προσέγγιση της θεολογίας, δεν μας ενδιαφέρει μόνο αν και κατά πόσο οι θεολογικές θέσεις που απαιτούνται σήμερα για μια αυθεντική χριστιανική μαρτυρία είναι σύμφωνες με την *αδιάσπαστη παράδοση της Εκκλησίας*, αλλά πολύ περισσότερο αν οι θέσεις αυτές έχουν οποιαδήποτε δυναμική αναφορά και σχέση με τις εκάστοτε δεδομένες συνθήκες.

Όλα αυτά τα επιτεύγματα ενισχύθηκαν ακόμη περισσότερο κατά την μετανεωτερικότητα, η οποία εστιάζει την προσοχή της στα άτομα με ιδιαιτερότητες, στους περιθωριακούς, στις μειονότητες, κλπ, αδιαφορώντας παντελώς για τα ενοποιητικά στοιχεία και τις καθολικές αλήθειες (τις grand narratives, τις μεγάλες αφηγήσεις) – συμπεριλαμβανομένων φυσικά και των θρησκευτικών. Το Τμήμα Θεολογίας του Πανεπιστημίου της Θεσσαλονίκης, σε συνεργασία με το Οικουμενικό Ινστιτούτο του Bossey, αποπειράθηκε να διασαφηνίσει τη σχέση μεταξύ Ορθόδοξης θεολογίας και συνάφειας, και στην πραγματικότητα αξιολόγησε θετικά τον συναφειακό χαρακτήρα της θεολογίας, ακόμη και της Ορθόδοξης.

Το μέλλον της θρησκευτικής εκπαίδευσης βρίσκεται στην εναρμόνιση αυτών των δύο ρευμάτων του σύγχρονου θεολογικού στοχασμού. Η δημόσια θρησκευτική εκπαίδευση και τα Ορθόδοξα θεολογικά εκπαιδευτικά ιδρύματα πρέπει άμεσα να ξεκινήσουν μια διαδικασία για την εξομάλυνση των εγγενών αντιθέσεων μεταξύ συνάφειας και καθολικότητας. Δυστυχώς, ελάχιστοι Ορθόδοξοι θεολογικοί φορείς έχουν λάβει σοβαρά υπόψη του την αδιαφιλονίκητη διάσταση της συνάφειας κατά την μακραίωνη θεολογική παράδοση της Εκκλησίας. Το μέλλον της θρησκευτικής εκπαίδευσης εξαρτάται ως ένα βαθμό από τη σύνθεση μεταξύ της εγκυρότητας όλων των σύγχρονων τοπικών/συναφειακών θεολογιών από τη μία πλευρά, και της αναγκαιότητας ενός ουσιαστικού πυρήνα της αποστολικής πίστεως από την άλλη.

Καθολικότητα και η συνάφεια είναι εξίσου σημαντικές και αναγκαίες προοπτικές για την σύγχρονη θρησκευτική εκπαίδευση. Καθολικότητα με την έννοια της αναζήτησης μιας συνεκτικής, οικουμενικής, παγκόσμιας και καθολικής επίγνωσης του θεολογικού καθήκοντος, και συνάφεια ως η επί μέρους έκφρασή της στις ποικίλες επιμέρους τοπικές ιστορικές, πολιτιστικές κλπ. συνάφειες. Η συνεκτική καθολικότητα είναι σημαντική, καθόσον θεμελιώνει την αυθεντικότητα και την ιδιαιτερότητα των διαφορετικών συναφειακών θεολογιών, αλλά και την ανάγκη να οδηγηθούν αυτές οι συναφειακές θεολογίες σε αμοιβαία αλληλεξάρτηση.

Φυσικά, ο τρόπος με τον οποίο θα επιτευχθεί αυτή η συνεκτική, οικουμενική, παγκόσμια και καθολική προοπτική δεν είναι εύκολη υπόθεση. Κεντρική θέση προς αυτή την κατεύθυνση κατέχει η έννοια της ενότητας. Με άλλα λόγια, για να μπορέσει η θεολογία να αναζητήσει μια τέτοια προοπτική απαιτείται η αναγνώριση του γεγονότος ότι η χριστιανική θεολογία – ανεξαρτήτως του πλήθους και της ποικιλίας που μπορεί να έχουν οι εκφράσεις της – θα πρέπει να έχει ένα κοινό σημείο αναφοράς, ένα ενοποιητικό στοιχείο μέσα σε όλες τις μορφές θεολογικής εκπαίδευσης και σε όλα τα σχήματα διακονίας της. Είναι αναγκαίο να επικεντρώσει κανείς την προσοχή του στο ζήτημα της ενότητας, τόσο με γενικούς όρους όσο και με τη συγκεκριμένη εκκλησιολογική χρήση του όρου ως της διαρκούς αναζήτησης της αποκατάστασης της δεδομένης υπό του Θεού ενότητας της Εκκλησίας. Αυτό περιλαμβάνει την εξέταση της ενοποιού και σωτηριώδους φύσεως του γεγονότος Χριστός, το οποίο συνεχώς επανεργοποιείται εντός του Σώματός Του, της Εκκλησίας, συνεργεία του Αγίου Πνεύματος, το οποίο με την ζωοποιό του δύναμη αποκαθιστά την κοινωνία των διεστώτων. Συμπερασματικά, λοιπόν, μπορεί κανείς να ισχυρισθεί, ότι η θεολογική/θρησκευτική εκπαίδευση είναι ένα εγχείρημα θεμελιώδες για την αποστολή της Εκκλησίας.

Αυτή η «δεδομένη», με την έννοια της θεϊκής δωρεάς, ενότητα της Εκκλησίας δεν σημαίνει κατ' ανάγκη μια αυστηρά δομική ενότητα (όπως την απαιτούσε πριν από την Β' Βατικανή Σύνοδό της η Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία, αλλά και την αντιλαμβάνονται ορισμένοι άκρως συντηρητικοί κύκλοι της ευρύτερης Ορθοδοξίας), οπωσδήποτε όμως αφορά την δεδομένη έκφραση μιας ευρύτερης κατανόησης της χριστιανικής παράδοσης. Μια τέτοια κατανόηση δεν επιβεβαιώνει μόνο τον κεντρικό χαρακτήρα της χριστολογίας, αλλά επίσης και την συστατική φύση της πνευματολογίας, δηλαδή την παραδοσιακή προσδιοριστική φύση της τριαδικής κατανόησης της χριστιανικής αποκάλυψης. Αυτή η τριαδική κατανόηση επιβεβαιώνει τον υπέρτατο στόχο της θείας οικονομίας, όχι μόνο μέσω του Χριστού που γίνεται «τὰ πάντα ἐν παῖσιν» σε ανθρωπολογικό, σωτηριολογικό, αλλά και κοσμολογικό επίπεδο, αλλά και μέσω του Αγίου Πνεύματος το οποίο «ὄλον συγκροτεῖ τὸν θεσμόν τῆς ἐκκλησίας» και αποτελεί συστατικό της αυθεντικής κοινωνίας με απώτερο στόχο την ενότητα των πάντων.

Η κοινωνία, όμως, την οποία επιδιώκει και στην οποία μας προσκαλεί ο τριαδικός Θεός, δεν αφορά μόνο στην Εκκλησία με την συμβατική της έννοια, αλλά σε ολόκληρη την κτιστή δημιουργία. Έτσι η ενότητα της θείας αποκάλυψης, όπως παρουσιάζεται στην ενιαία χριστιανική παράδοση, περιλαμβάνει όλη την κτίση, όχι μόνο τους ανθρώπους, και πολύ περισσότερο μόνον τους πιστούς. Δεν θα πρέπει να λησμονούμε, πως μια τέτοια κατανόηση της ενότητας αμφισβητεί και αναιρεί ενδεχόμενη παραποίηση, η οποία ταυτίζει την ενότητα με τη διατήρηση της πιστότητας σε διάφορες ομολογιακές εκφράσεις της Εκκλησίας, κάτι που έχει ως αποτέλεσμα διάφορες μορφές καταπίεσης ή και αποκλεισμού από τη σωτηρία και από την κοινωνία του λαού του Θεού των ανθρώπων που υποφέρουν, εμμένοντας τις περισσότερες φορές σε αυστηρά δικανική οριοθέτηση της Εκκλησίας.

Παράλληλα, όμως, αυτή η κατανόηση της ενότητας, την οποία οφείλει να προάγει η Ορθόδοξη και οικουμενικά και θεολογικά προσανατολισμένη δημόσια θρησκευτική εκπαίδευση, διαφωτίζει και ταυτόχρονα ελέγχει τις διάφορες εκφράσεις της συναφειακής θεολογίας. Δεν οριοθετεί την ενότητα σε καμία από τις διαμορφωθείσες χριστιανικές θεολογίες, ούτε σε συγκεκριμένο εκκλησιαστικό ή δογματικό σύστημα, και αναγνωρίζει τις ποικίλες μορφές ανθρώπινης και κοινωνικής ύπαρξης. Με αυτό τον τρόπο, συγκλίνει με τις μεθοδολογίες και τους στόχους της συναφειακής θεολογίας. Παράλληλα, όμως, και αμφισβητεί αυτές τις θεολογίες καταδεικνύοντας την αναγκαιότητα της αποστολικής χριστιανικής παράδοσης ως μέσου έκφρασης της δεδομένης ενότητας της εκκλησίας. Αυτό συνήθως χαρακτηρίζεται ως ενότητα εν χρόνω, παράλληλα με την επιδιωκόμενη ενότητα εν χώρω.

Η κύρια αιτία αδυναμίας του χριστιανικού (κυρίως του Ορθόδοξου) θρησκευτικού εκπαιδευτικού συστήματος να ξεπεράσει τις υπάρχουσες διαιρέσεις, αλλά και τις τυχόν «θεολογικές παρανοήσεις», είναι το κριτήριο αλήθειας. Και αυτό οφείλεται στην αδυναμία εναρμόνισης συνάφειας και σύγχρονης νεωτερικής αντίληψης που θέλει την χριστιανική θεολογία προσανατολισμένη στα κείμενα και/η ιστορικά και αρχαιολογικά ευρήματα. Είναι καιρός πια να αποστασιοποιηθούμε όσο το δυνατόν περισσότερο από το κυρίαρχο σύνδρομο της νεώτερης επιστήμης αναφορικά με την προτεραιότητα των κειμένων έναντι της εμπειρίας, της ιστορίας έναντι της θεολογίας και κατά συνέπεια της εσχατολογίας, και σε τελευταία ανάλυση της θεολογίας

με την συμβατική της έννοια έναντι της εκκλησιολογίας, δηλαδή του δόγματος, έναντι της (ευχαριστιακής) κοινωνίας. Υπάρχουν ακόμη και σήμερα επιστήμονες, οι οποίοι αδυνατούν να αποκολληθούν από το (νεωτερικό) δόγμα, που επιβλήθηκε μετά το Διαφωτισμό και ειδικά μετά τη Μεταρρύθμιση, και το οποίο έχει κυριαρχήσει στη θεολογική επιστήμη (και όχι μόνο στο χώρο της βιβλικής έρευνας ή μόνο στην Προτεσταντική θεολογία), και την θρησκευτική εκπαίδευση. Το δόγμα αυτό μπορεί να συνοψιστεί στα εξής: αυτό που αποτελεί τη βάση οποιασδήποτε ιστορικής έρευνας, αυτό που αποτελεί τον πυρήνα της χριστιανικής πίστεως, δεν μπορεί παρά να βασίζεται σε συγκεκριμένα κείμενα (και/ή σε υπαρκτές αρχαιολογικές μαρτυρίες), να απορρέει από εκπεφρασμένες θεολογικές θέσεις, από ένα συγκεκριμένο *depositum fidei* (είτε αυτό ονομάζεται Αγία Γραφή, είτε εκκλησιαστική [ή αποστολική] παράδοση κλπ.) Πολύ σπάνια μέχρι σήμερα γινόταν σοβαρή αναφορά στην ευχαριστιακή/εσχατολογική εμπειρία, στο γεγονός δηλαδή της κοινωνίας (communion-event), που προηγήθηκε της παραγωγής όλων εκείνων, και που στην πραγματικότητα ήταν υπεύθυνο και παρήγαγε αυτά τα κείμενα και αυτές τις απόψεις. Η όποια θεολογική/θρησκευτική εκπαίδευση για να μπορέσει να είναι αυθεντική θα πρέπει να καθορίζεται από τη «Λειτουργία μετά την λειτουργία».

Στο κάτω-κάτω της γραφής, η χριστιανική θεολογική εκπαίδευση δεν μπορεί πλέον να επιτελείται *in abstracto*, σαν να ήταν το αντικείμενό της, ο Θεός (πρβλ. θεολογία=λόγος περί Θεού), ένα απρόσιτο μεμονωμένο υπέρτατο ον. Θα πρέπει πάντα να αναφέρεται στον τριαδικό Θεό, την τέλεια έκφραση της κοινωνίας, αλλά και αποτελεί την άμεση συνέπεια της ευχαριστιακής εσχατολογικής εμπειρίας: μιας εμπειρίας που είναι στενά συνδεδεμένη με το όραμα της Βασιλείας και η οποία επικεντρώνεται γύρω από την κοινωνία, με απόρροια που αναγκαστικά συνεπάγεται την δικαιοσύνη, την ειρήνη, το «περισσόν» της ζωής και τον σεβασμό προς όλη την κτιστή δημιουργία.

Είναι αυτονόητο αυτό που προκύπτει από μια τέτοια παραδοχή: η θεολογική/θρησκευτική εκπαίδευση θα πρέπει πάντα να αναφέρεται στην κοινωνία ως το υπέρτατο συστατικό της ύπαρξης: με άλλα λόγια θα πρέπει πάντα να κατευθύνεται από μια σχεσιακή διάσταση της ζωής, και κατά συνέπεια να είναι σε συνεχή και δυναμικό διάλογο – όχι μόνο με τη μορφή ιδεολογικού διαλόγου ή θεολογικής συζήτησης μεταξύ εκκλησιών ή χριστιανικών κοινοτήτων, ώστε να προωθείται η ορατή ενότητα του ενιαίου σώματος του Χριστού – αλλά επίσης με ανθρώπους που έχουν άλλη πίστη, ακόμη και με άτομα άλλων κοσμικών πεποιθήσεων.

Ο Paulo Freire στο φημισμένο βιβλίο του, *Η παιδαγωγική των καταπιεσμένων*, (το 1971 το πρωτότυπο), ορθά επέκρινε τις παραδοσιακές μορφές παιδαγωγίας, την «αποταμιευτική» (banking) δηλαδή αντίληψη της εκπαίδευσης όπως την αποκάλυψε, επειδή αυτή κατέστη ισχυρός παράγων διατήρησης του *status quo*, το οποίο πολλοί μη προνομιούχοι άνθρωποι το βιώνουν ως καταπιεστικό και απάνθρωπο. Ο Freire πρότεινε μια νέα μορφή παιδαγωγικής αντίληψης για εκπαίδευση, εκείνη που «θέτει προβλήματα» (problem-posing), που έχει διαλογικό χαρακτήρα, και που τόσο ο καθηγητής όσο και ο φοιτητής (και κατ' επέκταση στην δημόσια θρησκευτική εκπαίδευση τόσο ο εκπαιδευτής όσο και ο εκπαιδευόμενος) γίνονται συνεργάτες στην πορεία για την αναζήτηση της αλήθειας. Οι παρατηρήσεις αυτές, με την προϋπόθεση ότι απευθύνονται και στον έσω άνθρωπο, μπορούν να γίνουν πλήρως αποδεκτές από

τους Ορθόδοξους –για να μην αναφέρουμε φυσικά ότι μια διαλογική προσέγγιση υπόσχεται μια ατμόσφαιρα δημιουργικότητας και πάνω από όλα απελευθερώνει την ανθρωπότητα από κάθε είδους καταπίεση, πνευματική και σωματική.

Λαμβάνοντας υπόψη όλα τα παραπάνω, η θεολογική/θρησκευτική εκπαίδευση από Ορθόδοξη προοπτική μπορεί να επιβιώσει, μπορεί να προσφέρει πραγματική υπηρεσία στην Εκκλησία, μόνον αν αποφασίσει να αντιμετωπίσει τα τρέχοντα ζητήματα· αν εστιάσει την προσοχή της με ουσιαστικό τρόπο στην ιστορία, χωρίς να απαρνηθεί τον εσχατολογικό της προσανατολισμό. Η χριστιανική θεολογία, άλλωστε, αφορά στην ορθή ισορροπία μεταξύ ιστορίας και εσχατολογίας. Αφορά στον αγώνα να εφαρμόσει το εσχατολογικό όραμα της εκκλησίας στις κατά τόπους ιστορικές πραγματικότητες, αλλά και στην κοινωνική και συμπαντική ζωή. Όπως διατρανώθηκε στην Αγία και Μεγάλη Σύνοδο, η θεολογία και η εκκλησία δεν υπάρχουν για τον εαυτό τους, αλλά για τον κόσμο.

Μερικά από τα ζητήματα που έχουν παγκόσμιο αντίκτυπο και αφορούν όλες τις κοινωνίες και είναι θεμελιώδους σημασίας για αποστολή της Εκκλησίας, είναι: α) η πνευματικότητα, ανθρώπινα δικαιώματα, ειδικά τα δικαιώματα των γυναικών· β) η παγκοσμιοποιημένη οικονομία σε αντιδιαστολή προς την *θεία* οικονομία· γ) η επέλαση του υλισμού με επακόλουθο την περιθωριοποίηση των θρησκευτικών αξιών· δ) η μισαλλοδοξία σε συνδυασμό με τις αυξανόμενες εθνικές και θρησκευτικές συγκρούσεις· ε) η βιοηθική, επιδημία του AIDS παλαιότερα και η πανδημία του COVID-19 πρόσφατα κλπ· στ) η ακεραιότητα της κτιστής δημιουργίας ενόψει μάλιστα των οικολογικών κρίσεων· ζ) τα ζητήματα που σχετίζονται με την πληρότητα και το μέλλον της ανθρώπινης ζωής και των ανθρώπινων κοινοτήτων. Περιττό να πούμε ότι ο κατάλογος αυτός είναι ενδεικτικός και σε καμία περίπτωση δεν είναι πλήρης.

Όλες οι παραπάνω εξελίξεις στη θεολογική/θρησκευτική εκπαίδευση έπεισαν τις χριστιανικές κοινότητες ανά την υφήλιο να μεταβούν από μια «ομολογιακή» σε μια «οικουμενική» προοπτική σε ότι αφορά στην θρησκευτική εκπαίδευση. Παρ' όλα αυτά, για να είμαστε ειλικρινείς, σε ορισμένα θεολογικά εκπαιδευτικά ιδρύματα – ειδικά στον Ορθόδοξο κόσμο – δεν υπάρχει ακόμη *οικουμενική θεολογική εκπαίδευση*. Σ' αυτό άλλωστε αποσκοπούσε και η δημιουργία του διορθόδοξου αγγλόφωνου μεταπτυχιακού προγράμματος «Ορθόδοξη Οικουμενική Θεολογία» στο Διεθνές Πανεπιστήμιο της Ελλάδος.

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι οι Ορθόδοξες Εκκλησίες, με πρωτοβουλία του Οικουμενικού Πατριαρχείου, έχουν παίξει σημαντικό ρόλο στις οικουμενικές προσπάθειες του παρελθόντος· δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η συμμετοχή τους στο ΠΣΕ, το κυριότερο φόρουμ του πολυμερούς οικουμενικού διαλόγου, υπήρξε ζωτική σχεδόν σε όλους τους τομείς των δραστηριοτήτων του· προπαντός δε, η οικουμενική δέσμευσή τους έχει πλέον επίσημα – και θα τολμούσα να προσθέσω συνοδικά – δηλωθεί σε πανορθόδοξο επίπεδο από υψηλόβαθμα φόρουμ όπως η Προσυνοδική Διάσκεψη του 1986 και οι τέσσερις Συνάξεις των Προκαθημένων των Ορθόδοξων Εκκλησιών, με πρωτοβουλία του Οικουμενικού Πατριάρχη Βαρθολομαίου, και πάνω απ' όλα η Αγία και Μεγάλη Σύνοδος της Ορθόδοξης Εκκλησίας το 2016 στην Κρήτη.

Όμως, αυτά που ο π. Γεώργιος Φλωρόφσκι, ένας από τους κορυφαίους Ορθόδοξος

θεολόγους, πίστευε πριν από 70 και πλέον χρόνια, δύσκολα να γίνουν αποδεκτά σήμερα από μερικούς Ορθοδόξους. Όταν ιδρύθηκε το ΠΣΕ, στην 1^η Γενική Συνέλευση του ΠΣΕ στο Άμστερνταμ, το 1948, ο Φλορόφσκι έκανε την εξής τολμηρή δήλωση: «Δεν είναι αρκετό να αγωνίζεται κανείς για την οικουμενική συμφιλίωση μέσω κάποιου στρατηγικού σχεδιασμού, ιεραποστολικού, ευαγγελιστικού, κοινωνικού ή άλλου, παρεκτός αν η χριστιανική συνείδηση έχει ήδη αποκτήσει επίγνωση της μεγαλύτερης πρόκλησης, από την Θεία πρόκληση καθαυτή. Θα πρέπει να επιδιώκουμε την ενότητα, ή την επανένωση (των χριστιανών ή των Εκκλησιών), όχι γιατί κάτι τέτοιο θα μας έκανε αποτελεσματικότερους, ή θα μας έδινε καλύτερα εφόδια, στο έργο της ιεραποστολής, αλλά γιατί η ενότητα αποτελεί θείκη επιταγή, τον θείκο σκοπό και το σχέδιο της Θείας Οικονομίας, γιατί η ενότητα ανήκει στην ίδια την ουσία του χριστιανισμού».

Σήμερα, με την έξαρση του εθνικισμού, του φονταμενταλισμού και του ομολογιακού δογματισμού, το οικουμενικό καθήκον της Ορθοδοξίας αμφισβητείται σοβαρά από μικρές αλλά δυναμικά εκφραζόμενες μειονοτικές ομάδες. Οι θεολόγοι εκπαιδευτικοί θα πρέπει, συνεπώς, να ενώσουν τις δυνάμεις τους για να προστατεύσουν τον οικουμενικό χαρακτήρα της Ορθοδοξίας.

Η Ορθόδοξη θεολογία κατά την διάρκεια των πρόσφατων πενήντα περίπου ετών – η οποία προήλθε κυρίως από ακαδημαϊκά θεολογικά ιδρύματα – συνέδραμε θετικά στην «αλλαγή παραδείγματος» στην θεολογία της ιεραποστολής. Έπαιξε καταλυτικό ρόλο στην υποβοήθηση της (οικουμενικά προσανατολισμένης) παγκόσμιας ιεραποστολής ώστε να κινηθεί και προς ένα διαθρησκειακό επίπεδο μαρτυρίας και να απομακρυνθεί από το ιμπεριαλιστικό και αποκλειστικά κηρυγματικό ιεραποστολικό ήθος. Με άλλα λόγια επιμένει ανυποχώρητα σε μια ολιστική κατανόηση της ιεραποστολής. Η ιεραποστολή ως συμφιλίωση, ή για να το θέσουμε με καλύτερους (βιβλικούς) όρους ως «διακονία της καταλλαγής», παρέχει μια αυθεντικότερη και πιο πνευματική αίσθηση της μαρτυρίας της Εκκλησίας, η οποία αρχίζοντας από την πρωταρχικής σημασίας έννοια της μετάνοιας και της μεταστροφής αποσκοπεί στην πραγματικότητα στην υπέρτατη πραγμάτωση της Βασιλείας του Θεού, «ὡς ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ τῆς γῆς», την δημιουργία ενός «οίκου του Θεού».

Θα είναι καταστροφική εξέλιξη αν η ακμάζουσα ανάπτυξη του ιεραποστολικού ζήλου κατά τα πρόσφατα χρόνια εντός της Ορθοδοξίας καταλήξει – ιδίως στον σχεδιασμό και την υλοποίηση της δημόσιας θρησκευτικής εκπαίδευσης – στην υιοθέτηση επιθετικών και προσηλυτιστικών προς την ιεραποστολή του δυτικού χριστιανισμού μεθόδων – σε ορισμένες περιπτώσεις με εντελώς εθνικιστική διάθεση – και ξένων προς το πνεύμα της «κοινής χριστιανικής μαρτυρίας». Αναπτύσσοντας περαιτέρω το επιχείρημα, θα αποτελέσει αντίφαση όσον αφορά στις διαθρησκειακές πρωτοβουλίες, να τις μέμφονται ότι αποτελούν συμπτώματα συγκρητισμού, ειδικά αν λάβουμε υπόψη το γεγονός ότι η Ορθόδοξη θεολογία περί της «οικονομίας του Πνεύματος» ήταν ουσιαστικά εκείνη που συνέβαλε αποφασιστικά στην σπουδαιότητα που κατέχει το πρόγραμμα διαθρησκειακού διαλόγου εντός του ΠΣΕ.

Δεν πρέπει, επίσης, να λησμονούμε, ότι η Ορθοδοξία επί αιώνες ζούσε ειρηνικά με λαούς άλλων ζωντανών θρησκειών, αποφεύγοντας όσο το δυνατόν πρακτικές που φανέρωναν έλλειψη ανεκτικότητας. Κι αν κανείς θυμηθεί την ιστορία μας, οι

Βυζαντινοί έφτασαν στο σημείο να κατηγορούνται από τους σταυροφόρους, ότι ήταν πολύ ανεκτικοί προς τους Μουσουλμάνους! Σήμερα όλες αυτές οι θεολογίες και οι παραδοσιακές ιεραποστολικές πρακτικές τείνουν να λησμονηθούν, εκτός και αν το οικουμενικό όραμα ενισχυθεί δυναμικά στη σύγχρονη Ορθόδοξη θεολογική εκπαίδευση.

Σημείωση: Βιβλιογραφική τεκμηρίωση του παρόντος στα εξής προηγούμενα έργα μου για το θέμα: P. Vassiliadis (έκδ.), *Challenging Traditional Theological Education. 20 Years of WOCATI*, Θεσσαλονίκη 2008, διαθέσιμο ηλεκτρονικά και στο academia.edu/16729811/. - P. Vassiliadis, «The Future of Theological Education in Europe», στο P. Vassiliadis (έκδ.), *Oikoumene and Theology. The 1993-95 Erasmus Lectures in Ecumenical Theology*, Thessaloniki, 1996, 11-24. - P. Vassiliadis, «Ecumenism and Orthodoxy», στο P. Vassiliadis (έκδ.), *Oikoumene and Theology. The 1993-95 Erasmus Lectures in Ecumenical Theology*, Thessaloniki, 1996, 149-180. - P. Vassiliadis (εκδ.), *Orthodox Perspectives on Mission*, Regnum 17: Oxford 2013, διαθέσιμο ηλεκτρονικά και στο academia.edu/11544062/. - Π. Βασιλειάδης (εκδ.), *Ορθόδοξη θεολογία των θρησκειών*, Εκδόσεις CEMES 5: Θεσσαλονίκη 2014, διαθέσιμο ηλεκτρονικά και στο academia.edu/7373744/. - Π. Βασιλειάδης, «Η Θεολογική εκπαίδευση από την οπτική γωνία της Ορθόδοξης θεολογίας», στο Π. Βασιλειάδη, *ΑΝΤΙΔΩΡΟΝ Τιμής και μνήμης*, Εκδόσεις CEMES 8B: Θεσσαλονίκη, σελ. 257-268.